

23. Фомин В.Т. Агрессия фашистской Германии в Европе 1933-1939. – М., 1963.

24. Позолотин М. Борьба болгарского народа за свободу и независимость в период второй мировой войны. – М., 1954.

25. Страны Центральной и Юго-Восточной Европы во второй мировой войне. Военно-исторический справочник. – М., 1972.

Ігор ВЕТРОВ

ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА НАЦИСТІВ НА ТЕРИТОРІЇ ОКУПОВАНОЇ ПОЛЬЩІ (1939–1945 РР.)

В історичній літературі про Другу світову війну довгий час не приділялося належної уваги суперництву між воюючими країнами, та експансії в грошовій і валютній сферах. Адже, крім величезних зруйнувань та людських жертв, що принесла ця війна, не менш жахливе лихо несла за собою і "економічна війна", яка була її супутницею. і захопила сферу валютно-фінансових відносин. Тому, автору статті хотілося б більш детально зупинитися на джерелах та наслідках "фінансової війни" Третього Рейху в Польському генерал-губернаторстві в 1939-1945 рр. Але перед тим як безпосередньо перейти до розгляду наданої проблеми, необхідно повернутися до передісторії цього питання.

Значне місце в планах підготовки війни, розроблених лідерами нацистської Німеччини, посідали методи пограбування інших країн і підпорядкування їх економічним інтересам німецького монополістичного капіталу. Німецькі окупанти використовували всі можливі методи – від прямого захоплення матеріальних цінностей під виглядом воєнних трофеїв до прихованих методів фінансового пограбування.

Ще задовго до війни нацистським урядом було розроблено комплексну програму, яка докорінно відрізнялася від подібної програми, що діяла під час Першої світової війни. "Обґрунтування" експансіоністських планів Третього Рейху, використання воєнних грошей було дано ще в 1939 р. в книзі Г. Хольцгауера: "Barzahlung und Zahlungsmittelversorgung im militärischen besetzten Gebieten". Які б не були ці гроші, – писав автор, – їх все ж будуть більш охоче приймати, ніж реквізовані розписки" [1]. Далі він цинічно натякає: "є методи для того, щоб підтримати купівельну спроможність цих паперових грошей у ворожій країні" [2] (на які методи натякав автор не важко здогадатися – І. В.).

Багато "ідей" Хольцгауера були використані будівниками "нового порядку" в окупованих країнах, в тому числі і в Польщі. Після початку воєнних операцій система фінансового підкорення Польщі була приведена в дію. Ряд воеводств (Познанське, Поморське, Сілезьке, Лодзинське, частина Келецького і Варшавського воеводств) були оголошені "німецькими землями" і приєднані до Третього рейху. На іншій території утворено "Генерал-губернаторство окупованих польських областей", яке через рік отримало назву "Генерал-губернаторство німецької імперії". Вже на окупованій території з'явилися пересувні економічні загони, до яких входили "фахівці" різних галузей, в тому числі і фінансові працівники. Складовою частиною цих підрозділів були імперські кредитні каси. Організаційно імперські кредитні каси входили в систему Рейхсбанку, разом з Німецькою розрахунковою касою, касою іноземних боргів й Золото-обліковим банком. Вони були засновані для фінансування німецьких збройних сил на окупованих територіях і отримували з рейху воєнні гроші – "білети імперських кредитних кас" купюрами: в 50 пфенінгів, 1, 2, 5, 20 і 50 рейхсмарок, призначених в першу чергу для постачання військових частин, а також 5 і 10 пфенінгів – розмінною монетою. Всі ці "гроші" були оголошені законним платіжним засобом поряд з місцевою валютою.

3 травня 1940 р. було прийнято Закон про заснування імперських кас. Дирекції Рейхсбанку покладала на них обов'язок „регулювати грошовий обіг в окупованих країнах" [3]

На приєднаних до Рейху польських землях німецька влада оголосила рейхсмарку єдиним законним платіжним засобом. Курс німецької валюти по відношенню до польського златого встановлювався довільно. Так 1 імперська марка дорівнювала 2 злотим [4]. Це дозволяло окупаційній владі незалежно від цін світового ринку дешево „скуповувати" продукцію в генерал-губернаторстві.

Окупаційна марка використовувалась окупантами як безпосередньо купівельний засіб – з одного боку, чи обмінювались в місцевих емісійних банках і військових касах за примусовим курсом на місцеву валюту, яка використовувалась при розрахунках за товари та послуги. Як цинічно висловлювались окупанти в одному з секретних документів знайдених в архівах імперських кас: „Міністр господарства дотримується такої думки, що в областях, окупованих німецькою армією, валюта стала достатньо залежною від рейхсмарки[5]".

В той же час, не дивлячись на те, що емісія воєнних грошей принесила значний прибуток, фашистська Німеччина, не розглядала їх як постійний засіб обігу на окупованій території. Після завершення окупації і випуск воєнних марок припинявся. Німецькі військові частини переходили до фінансування своїх витрат за рахунок польського златого, отриманого ними в основному під видом відшкодування окупаційних витрат.

Так на території генерал-губернаторства Польщі нацисти в перший період окупації залучили в обіг закладені ними банкноти Банку Польщі номіналом в 100 злотих (датованих 2 червням 1932 р. і 9 серпням 1934 р.) з наддрукованою „Генерал-губернаторство окупованих польських областей". Згодом в обігу з'явилися білети імперських кредитних кас в рейхсмарках єдиного зразка (без дати випуску). Вони були випущені на основі наказу Верховного воєнного командування від 23 вересня 1939 р. і використовували з 2 жовтня 1939 р. по 1 квітня 1940 р. [6]

Окупувавши Польщу, нацисти в перше чергу провели ревізію національного золотого запасу, їм це вдалося частково, оскільки основний золотий запас Польського банку своєчасно був вивезений через Румунію до Парижу. Окупанти пізно схаменулись, а коли почали вимагати від своїх союзників повернути польське золоте, останнє вже було на пароплаві, що прямував до Марселло. [7] Методи грабунку іноземної валюти Третім рейхом були дуже різноманітні. Окупанти не тільки захопили „трофейну” валюту, але і зобов'язали центральні емісійні і комерційні банки Польщі здати німецькій військовій владі всі запаси золота, іноземної валюти та інших іноземних платіжних засобів. У вигляді „компенсації” за здану валюту німці вносили еквівалент за встановленим ними курсом рейхсмарки на поточні рахунки центральних емісійних банків в Рейхсбанку і дозволили використовувати ці гроші для придбання товарів в Німеччині після війни. Окрім цього, все населення Польщі під загрозою суворого покарання зобов'язане було здати іноземну валюту. Нацисти також встановлювали абсолютний контроль над банками і грошовими знаками. На 31 серпня 1943 р. сума захопленої в Польщі валюти складала 7, 6 млн. марок .

У квітні 1940 р. окупаційною владою було утворено в Кракові емісійний банк, який почав форсувати випуск так званих „краківських злотих”. Відомі численні випуски білетів цього банку номіналом в 1, 2, 5, 50, 100 і 500 злотих з датою 1 березня 1940 р. і 1, 2, 5, 50 і 100 злотих з датою 1 серпня 1941 р. [9] З випуском цієї валюти було заборонено ходіння усіх старих банкнот Банку Польщі і проведено ревізію із обігу марок імперських кредитних кас. Протягом останніх років окупації, аж до визволення, „краківський злотий” залишався обов'язковим до прийому купівельним і платіжним засобом. Разом з тим, Г. Герінг попереджав своїх підлеглих, що „навіть в тих випадках, коли місцеві емісійні банки виявили готовність видавати німцям грошові знаки, окупаційна марка повинна як і раніше залишатися законним платіжним засобом і разом з тим повинні бути в наявності всі передумови для того, щоб вона в будь-який час могла бути випущена в обіг”¹⁰. Іншими словами, він вимагав використання окупаційної марки для економічного тиску на окупованій території.

Окупаційна влада в широких масштабах практикувала блокування існуючих платіжних засобів і безконтрольний випуск паперових грошей у відповідності зі своїми потребами, не рахуючись з інтересами загарбаної країни. Граючи роль платіжного засобу при так званих закупках, ці гроші фактично являли собою засоби для прихованого фінансового грабунку. Нестача товарної маси, штучне завищення курсу рейхсмарки відносно злого, нестійкість „твердих цін” на товари та послуги, що пов'язувала окупаційна влада під загрозою репресій, – все це відбилося на дикому зростанні цін, і відповідно, – інфляції.

Так з 1940 р. по 1944 р. злотий був знецінений в 15-20 разів (за цінами на с/г продукти) [11]. Якщо восени 1939 р. в обігу знаходилось 0, 5 млрд. злотих, то наприкінці 1944 року – біля 10 млрд. [12]

Зрозуміло, що такий інфляційний стрибок важким тягарем лягав на плечі місцевого населення. Так, наприклад, сім'я з 3-х чоловік, щоб нормально харчуватися, повинна була заробляти в 1944 р. майже 2 тис. злотих в місяць, тоді як середня заробітна плата польського робітника складала в цей час всього 250-300 злотих [13].

Однією з форм легалізованого фінансового грабунку окупованої Польщі було відшкодування окупаційних витрат, які з року в рік все збільшувались. Їх сума становила за роки війни 1, 6 млрд. Марок [14].

В торгівельно-економічних відносинах з генерал-губернаторством Німеччина застосовувала ще більш міцний важіль експлуатації – клірингову систему розрахунків. Ці відносини являли собою безвалютну систему розрахунків шляхом еквіваленту товарів. Однак кліринг мав свою специфіку. Так, використовуючи своє воєнно-політичне і економічне панування, Німеччина примушувала Польщу поставляти їй все зростаючу кількість продукції, не надаючи еквіваленту зі свого боку і залишаючись боржником „країн-партнерів” по клірингу. Іншими словами, отримуючи польську продукцію за твердими цінами, Третій Рейх не розплатився за неї повністю ні валютою, ні товарами, а отримував більшу їх частину в борг, записуючи його на клірингове сальдо в Німецькій розрахунковій касі. Наприкінці війни борг Німеччини по клірингу 11 окупованим країнам перевищував 30 млрд. імперських марок [15]. Серед великих „кредиторів” Третього рейху значилося і генерал-губернаторством – 4, 8 млрд. марок [16].

Зрозуміло, що нацистська Німеччина не збиралася ні в ході війни, ні після неї розплатитися по клірингу, а визначала клірингові поставки, як „внесок” Польщі в боротьбу Третього рейху „проти більшовизму і англійського імперіалізму”. Про це відверто заявляв представникам шведських газет міністр господарства Німеччини Функ. [17]

Витрати „генерал-губернаторства” на утримання окупаційного апарату до середини 1944 р. склали 6 млрд. Злотих. На фінансування потреб вермахту було витрачено 11, 5 млрд. злотих, що перевищувало 38% всіх грошових виплат „Емісійного банку”. [18]

Загальна ж сума національних втрат Польщі в 1939-1945 рр. перевищила 48, 7 млрд. доларів. [19] А матеріальний збиток на душу населення становив – 845 доларів [20].

Таким чином необхідно відзначити, що фінансова політика Третього рейху на окупованій території Польщі, безпосередньо призвела до підриву її фінансово-кредитної системи і лягла важким тягарем на плечі місцевого населення.

Література

¹ Holzhauser G. Barzahlung und Zahlungsmittelversorgung im militärischen besetzten Gebieten.-Jena, 1939. – S.89.

² Holzhauser G.Op. cit. S.89.

³ Алексеев А.М.. Военная валюта. – М.: Госфинздат, 1948. – С. 46.

⁴ Носкова А.С.. Разорение экономики Польши гитлеровской Германией, 1939-1944.–М., 1971.– С. 84-85.

⁵ Алексеев А.М.. Военные финансы капиталистических государств. – М., 1952., –С.298.

⁶ Sullner D.G. *Catalogo della carta – moneta d'occupazione e di liberazione della guerra mondiale*. – Edizione a cura di "Ital numismatica", 1965. – S.35.

⁷ Михалевский Ф.И. *Золото в период мировых войн*. – М.: ОГИЗ, 1945. – С. 220.

⁸ Семиряга М.И. *Тюремная империя нацизма и ее крах*. – М.: Юрид. Лит-ра. 1991., – С. 206.

⁹ Сенилов Б.В. *Военные деньги Второй мировой войны*. – М.: Финансы и статистика. 1991, – С. 17.

¹⁰ Алексеев А.М. *Военные финансы капиталистических государств...* – С. 306.

¹¹ Семиряга М.И. *Коллаборационизм. Природа, типология и проявления в годы Второй мировой войны*. – М.: Российская политическая энциклопедия. 2000., –С.665.

¹² Skalniak F. *Bank Emisyjny w Polsce. 1939-1945*. – Warszawa, 1966, str. 99.

¹³ Семиряга М.И. *Коллаборационизм. ...* – С.679.

¹⁴ Семиряга М.И. *Там же* – С.666.

¹⁵ Skalniak F. *Op. cit*, str. 190.

¹⁶ Алексеев А.М. *Военные финансы капиталистических государств*. – С. 138.

¹⁷ Носкова А.Ф. *Ограбление нацистами оккупированных стран Центральной и Юго-Восточной Европы*. /В. Кн. Германская Восточная политика в новое и новейшее время. – М.: Наука, 1974, – С. 256.

¹⁸ Skalniak F. *Op. cit*, str. 108-110, 120.

¹⁹ Plichowski Cz. *Hitlerowski program zagłady narodu polskiego I jego realizacja w latach 1939-1945*, „Dziejajnowsze”, 1971, №1/2, str.230.

²⁰ Носкова А.Ф. *Ограбление нацистами оккупированных стран Центральной и Юго-Восточной Европы...* – С. 258.

Stjepan СВОРАК

ШКІЛЬНИЦТВО ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У КОНТЕКСТІ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВЗАЄМИН В 30-Х – 40-Х РР.

З приєднанням території Східної Галичини до Польщі на початку 20-х років ХХ ст. українські землі опинилися під значним впливом нової держави і її політичної системи. Наявність в краї великої кількості польського населення, котре знаходилося під захистом і протекторатом своєї держави, викликало необхідність створення поряд з українською, польської системи народної освіти.

Розглядаючи систему польського шкільництва в Галичині, слід зазначити, що вона мала значні особливості. В ній знайшли свій відбиток погляди польської шляхти ще з історичного періоду Речі Посполитої про нижчість ремесла. Тому не випадковим було те, що все ремесло в Галичині опинилося в руках сполучених німців і євреїв. Такими ж були погляди на освіту і в значної частини української спільноти. Не тільки інтелігенція, але й українське селянство бажали бачити своїх дітей в гімназії, а потім в університеті. Тому не дивним є той факт, що навіть в період німецької окупації перед початком 1943/44 навчального року до Коломийської гімназії на Станіславщині було подано 1300 заяв на 400 місць, причому за кожне місце учня треба було платити 48 злотих на місяць. [1]

Після першої світової війни погляди як польської, так і частини української громади змінилися, а панування польської влади дало можливість полякам повністю усунути з ринку кваліфікованої робочої сили українців.

За час польського правління державне професійне шкільництво в галицьких землях здійснювалося тільки польською мовою, що не давало можливості дітям з села, які не знали цієї мови, навчатися. Польське керівництво державних шкіл робило все, щоб утруднити доступ до навчання українській молоді, а в деяких ділянках він був практично закритий. Це змушувало українську громаду розбудовувати своє приватне шкільництво, проте воно обмежувалося тільки торговельними та сільськогосподарськими школами.

З приходом у 1941 р. на терени Галичини німецької військової і політичної машини почалося будівництво нової, проницецької школи як для українців, так і для поляків. Всі середні, неповні середні та початкові школи були перетворені у так звані "народні". Так, в час німецької окупації в Станіславській окрузі діяло 379 таких шкіл, де працювало 970 вчителів, що навчали 50 тис. учнів [2]. Навчання в цих школах починалося пізно восени, а навесні, з початком сільськогосподарських робіт закінчувалося. З навчальних планів і програм всіх народних шкіл були виключені історія, географія, конституція, російська мова. З інших предметів давалися тільки елементарні уявлення, бо завданням цих навчальних закладів, на думку керівництва, була підготовка робочої сили для німецьких підприємств і фермерів.

Восени 1941 р. відділ навчання уряду губернатора в усіх містах Галичини відкрив професійні школи, котрі ділилися на 4 групи: ремісничі, промислові, торговельні і сільськогосподарські з українською та польською мовами навчання. Протягом жовтня-листопада 1941 р. преса Львова і Кракова була заповнена оголошеннями про відкриття шкіл.

Вже в грудні 1941 р. виявилось, що в українських торгових школах контингент учнів достатній, а в ремісничих та промислових був недобір (на відміну від польських, які мали повний набір). Водночас треба відмітити, що на цей час поляки не мали в Галичині середніх шкіл і вся польська молодь пішла до професійних, що були популярними ще до 1939 р.